

DE GOD VAN ISRAËL, DE GOD VAN DE WERELD

B.J.G. Reitsma

Abstract

In this closing article, the author infers that the different responses to his book and article have not really touched upon the heart of his thesis, which is the understanding of Scripture. They have not been able to show that the author's exegesis of Romans 9 – 11, in the context of the other letters of Paul and the wider New Testament, is flawed. Therefore the question remains what the implications are for our theology of Israel today and our understanding of God, if his exegesis would be correct.

De vragen rond Arabische christenen, Israël en de aard van God zijn complex. Zoveel moge na het lezen van de verschillende reacties op mijn artikel en mijn boek wel duidelijk zijn. Het is belangrijk om die complexiteit ook in alle scherp te laten staan, zodat we ons niet te gemakkelijk van de vragen afmaken. Het is onmogelijk om afrondend op alle kritische opmerkingen van Van Campen, Den Hertog en Van der Graaf uitputtend in te gaan; daarom beperk ik me tot drie kernpunten, die volgens mij de essentie van hun reacties weergeven:

1. Vragen met betrekking tot de intentie van het boek. Waar gaat het nu ten diepste om?
2. De (afwezigheid van een) reactie op mijn exegese van de kernteksten van Paulus, die het hart van mijn boek vormt.
3. Verschillende aspecten van de vragen over de vervangingstheologie; waar liggen nu precies de verschillen in benadering?

1. Intentie van *Wie is onze God?*

Van Campen, Den Hertog en Van der Graaf lijken te suggereren, dat ik een Israëltheologie heb willen ontwerpen, waaruit de aanstoot voor Arabische christenen (en moslims) is weggenomen. God zou voor mij per definitie een bevrijdende God moeten zijn (Den Hertog). Nu is dat laatste, God als de bevrijder, niet zo'n onbijbelse typering, maar Den Hertog bedoelt hier waarschijnlijk dat God in mijn beeld voor Arabieren altijd ook politiek bevrijdend zou moeten zijn. Die gedachte is volgens mij niet uit mijn boek af te leiden. De Libanezen die kennis hebben kunnen nemen van mijn visie, waren niet altijd even enthousiast. Met name de nadruk die ik leg op de blijvende verbondenheid van God

met Israël, dat God Israël onvoorwaardelijk heeft uitgekozen, was voor velen een brug te ver. Daarmee is ook de suggestie weerlegd, dat wie zo lang in een Arabische denkwereld heeft rondgelopen wel het Arabische denken moet hebben overgenomen (Van der Graaf, Van Campen). Mijn boek is geen presentatie van een Arabische theologie over Israël.

In mijn boek heb ik voor alles de theologische spanning bespreekbaar willen maken tussen het beeld van God in een bepaalde Israël-theologie aan de ene kant en hoe ik God in Jezus Christus heb leren kennen aan de andere kant. Wie is onze God ten diepste? De actuele situatie in het Midden-Oosten is wel de katalysator voor dat proces geweest, maar niet de dominerende inhoud. De geloofsworsteling van Arabische christenen heeft mij aan het denken gezet over de aard van God. Echter, ook zonder '1948' zouden de vragen er zijn geweest, getuige het feit dat de kerk al sinds Marcion worstelt met de spanning tussen de verschillende Godsbeelden. Daarom is mijn boek ook niet in eerste instantie geschreven om Arabische christenen verder te helpen, maar om met Westerse christenen in gesprek te zijn. Als mijn onderzoek tot conclusies had geleid die aanstootgevend waren geweest voor Arabische christenen, dan was ik dat niet uit de weg gegaan.

Het gaat in mijn boek ten diepste om het verstaan van de Schrift. Het hart ervan is dan ook een grondige exegese van met name Romeinen 9 – 11 in de context van andere cruciale passages bij Paulus en van andere delen van het Nieuwe Testament. Zo probeer ik dieper te ontdekken wie de God van Israël is en wat die ontdekking betekent voor de actuele situatie vandaag. Ik keer me dus geenszins tegen een spreken over God als 'de God van Israël', zoals Den Hertog lichtelijk misleidend stelt. Het behoort tot het wezen van God, dat Hij zich heeft laten kennen in de weg van de blijvende verkiezing van Israël. Het gaat mij wel om de vraag wat dat inhoudt en dat probeer ik door een grondige lezing van 'Paulus' op het spoor te komen.

Waarom Den Hertog zich in zijn artikel beperkt tot de vraag 'of het belijden, dat de HERE Zich aan Israël verbonden heeft, strijdig is met de "aard van God" ' is mij niet duidelijk. Het is een totaal andere vraag dan waar het in mijn boek over gaat. De blijvende verbondenheid van God met Israël is voor mij juist onopgeefbaar. Waar ik naar vraag is wat die verbondenheid van God met Israël betekent in het licht van de komst van Christus en wat daarvan de consequenties zijn voor vandaag. De spanning zit hem in de vraag of God vandaag zijn verbondenheid uit op de wijze van bijvoorbeeld Jozua 6, de totale uitroeiing van Jericho inclusief vrouwen en kinderen, of op de wijze van het kruis. Dat lijkt een vals dilemma, zo stelt Van der Graaf. Toch komt Van der Graaf in dit verband niet verder dan te stellen dat het Koninkrijk niet *van* de wereld is, maar wel *in* de wereld. Maar daarmee beantwoordt hij de vragen niet. De Bijbel lijkt te spreken over een Goddelijk gesanctioneerd uitroeien van volken. Ook een 'Palestinier-rein' land (Van der Graaf) zou met een beroep op het Oude Testament te verdedigen zijn. In de Bergrede proef ik een andere benadering, evenals in de realiteit van het kruis van Christus. Hoe je het ook wendt of keert, de uitroeiing van Jericho met alle vrouwen en kinderen staat toch op gespannen voet met het beeld van God die zichzelf in zijn eigen Zoon weggeeft om de wereld te redden. Zelfs als Jozua 6 Gods rechtvaardige straf op de zonde van de volkeren is, blijft er een spanning met wat Petrus zegt, dat God het oordeel opschort, omdat hij niet wil dat enigen verloren gaan, maar dat allen tot geloof komen. In *dat* verband

vraag ik naar de aard van God. In mijn beleving maken Van der Graaf, Van Campen en Den Hertog zich te snel en gemakkelijk af van de spanningen die hier liggen. De Bijbel wordt door christenen en Joden nog steeds gebruikt voor de Groot-Israëlgedachte. Hoezeer de auteurs zich daar ook tegen verzetten, het wordt niet duidelijk, waarom die gedeelten uit de Schrift waarop de Groot-Israëlgedachte gebaseerd is, niet kenmerkend zouden kunnen zijn voor de aard van God.¹

2. Exegese

Het is treffend dat geen van de auteurs recht doet aan het feit dat de exegese van Rom. 9 – 11 het hart van mijn boek vormt. Veel van de kritische vragen over mijn ideeën betreffen die gedeelten uit het boek, waarin ik een poging doe te verwoorden wat Paulus heeft geschreven. Met kritiek op mijn exegese heb ik geen moeite, integendeel, dat dwingt alleen maar om nog scherper te formuleren wat de Schrift ons aanreikt. Maar juist dat gebeurt door de critici nauwelijks. Zij geven wel nadrukkelijk aan waarin zij met mij van visie verschillen, maar laten niet zien hoe de betreffende gedeelten van Paulus, waarop ik mijn visie baseer, dan verstaan moeten worden. Enerzijds wordt er geen alternatieve exegese geboden, anderzijds wordt ook het hermeneutisch kader dat ik neerzet niet ter discussie gesteld. Dat lijkt mij in het geheel van mijn theses cruciaal. Als mijn exegese daarentegen wel recht doet aan Paulus, waarom zouden dan de voorzichtige lijnen die ik vanuit de exegese trek naar ons verstaan van God op andere wijze getrokken moeten worden? Ook dat wordt eigenlijk niet helder uit de commentaren van Den Hertog, Van der Graaf en Van Campen.

Van der Graaf neigt bijna naar een vorm van natuurlijke openbaring als hij Groen van Prinsterer aanhaalt die stelt dat de historie een bevestiging is van de Openbaring. Dat God in de historie werkt en zijn plannen ontvouwt en dat we daar soms ook tekenen van kunnen ontdekken, is voor mij evident. Wanneer je dat echter concreet wilt gaan invullen, wordt het een ander verhaal. Want kun je dan niet in wezen alle kanten op en is dat ook niet net wat er met het oog op Israël vandaag de dag gebeurt? ‘Wat’ in de geschiedenis bevestigt dan precies ‘wat’ uit de openbaring? Is ‘1948’ bijvoorbeeld een teken van Gods trouw, of – zoals ultra-orthodoxe joden niet nalaten te benadrukken – een teken van ongelooft?

Op een ander punt gaat Van der Graaf voorbij aan mijn exegese. In zijn bespreking van mijn visie op het land brengt hij de afwezigheid van dit thema in het Nieuwe Testament ter sprake. Hij citeert dan met instemming de handreiking van de Hervormde Synode uit 1970, die hiervoor als verklaring geeft, dat het land voor Paulus geen punt

---

1 Het is voor mij een open deur, dat er door vele christenen (inclusief de GZB waarvoor ik ben uitgezonden geweest) onder Arabische christenen wordt gewerkt. Dat doet niets af aan de vragen, omdat het in mijn beleving over veel meer gaat dan de eerlijke verdeling van onze aandacht over Israël en Arabische christenen. Het gaat om de vraag naar de aard van God, ook als dat zou leiden tot een oneerlijke verdeling van onze aandacht.

van discussie zou zijn. Paulus – zo stelt de handreiking – zou alleen op die elementen uit de joodse godsdienst ingaan, die in Christus veranderd zijn, zoals de Torah en de tempeldienst. Blijkbaar hoort het land daar niet bij.

In mijn boek heb ik breder uitgewerkt dat dit geen steekhoudend argument is.² Het is ondenkbaar dat het thema voor Paulus niet speelde. Het nieuwtestamentisch onderzoek sinds 1970 heeft laten zien hoezeer het land voor *alle* joden in de tijd van Jezus theologisch cruciaal was.³ De fysieke terugkeer uit de Ballingschap had immers niet de vervulling gebracht van de grote visioenen van de profeten. De tempel was niet in al zijn glorie hersteld, ondanks de mislukte pogingen van Herodes. Er waren voortdurend vreemde machten geweest, die het in het land voor het zeggen hadden. Hoezeer Israël ook in het land woonde, de situatie werd door velen ervaren als een nog voortdurende ballingschap. Israël was nog niet verlost. Het was juist de vraag hoe Israël daar mee om zou moeten gaan, die de verschillende groeperingen, van Zeloten tot Essenen en van Farizeeën tot Sadduceeën verdeeld hield. Daarbij was de vraag hoe het land weer tot zijn oorspronkelijke bestemming kon komen heel wezenlijk.⁴ Het is ondenkbaar dat in die context het land voor Paulus geen punt van theologische reflectie zou zijn. Sterker nog, het is ook in het licht van de intense verbondenheid van Torah en land in zowel het Oude Testament als het Jodendom van de tweede tempelperiode ondenkbaar te zeggen dat de Torah wel in Christus vervuld is (Rom. 10:4) en tegelijkertijd vol te houden dat dit geen enkele consequentie had voor het verstaan van het land. Als Paulus zich dus niet expliciet in deze discussies mengt, is dat op zich al veelzeggend. Het gaat echter nog een stap verder. In mijn boek heb ik door middel van een exegese van een aantal kernpassages laten zien, dat Paulus wel degelijk oog heeft voor de vragen rondom het land. Hij benadert het land echter op een andere manier dan de partijen uit zijn dagen. Aan de exegese van deze gedeelten⁵ wordt door alle drie de critici voorbijgegaan en er wordt niet uitgelegd hoe die passages anders verstaan kunnen of moeten worden.

Op een vergelijkbare wijze gaat Den Hertog voorbij aan de exegese die ten grondslag ligt aan mijn gedachten over het Jood-zijn van Jezus. Hij interpreteert mijn gedachten zo, alsof het Jood-zijn van Jezus voor mij niet echt meer betekenis heeft. Ik zou vergeten dat de Messias gekomen is in de bedding van Israël, op grond van verwachtingen in het Oude Testament die door God zelf gewekt zijn. Nu is deze weergave van mijn visie feitelijk niet correct. Den Hertog laat de essentiële spanning in mijn betoog verdampen. Een groot deel van mijn hoofdstuk over deze thematiek gaat in op de onopgeefbare betekenis van het Jood- zijn van Jezus. Het is voor mij ‘wezenlijk’ voor ons verstaan van God dat

2 Zie B.J.G.Reitsma, *Wie is onze God. Arabische christenen, Israël en de aard van God*, Zoetermeer 2006, p. 186 – 190.

3 Zie W.D. Davies, *The Gospel and the Land. Early Christianity and Jewish Territorial Doctrine*. Berkeley, Los Angeles, London 1974.

4 Zie hiervoor bijv. N.T. Wright, *The New Testament and the People of God* (Christian Origins and the Question of God, vol. I), London 1996³, p. 243, 279, 338 en p. 299 – 301.

5 Reitsma, *Wie is onze God*, p. 190 – 213.

Jezus een Jood was.⁶ Los daarvan legt Den Hertog evenwel geen verband met mijn exegese. Mijn kernthese dat Jezus aan de ene kant volledig Jood is, maar tegelijkertijd ook op een bepaalde manier zijn Jood-zijn overstijgt,⁷ komt op uit de tekst van Paulus in Rom. 9 (v. 3-5). Want Jezus die ‘naar het vlees’ uit Israël is, is ook God te prijzen in eeuwigheid. Voor zover we Christus al naar het vlees gekend hebben, dat is nu niet meer het geval (2 Kor. 5:16). Juist omdat Jezus God én mens is, kan Hij niet in het Jood-zijn worden opgesloten. De aard van God overschrijdt de etniciteit van één volk. Daarmee is aan het Jood zijn van Jezus niet zijn kracht ontnomen. Paulus wil vooral benadrukken dat het enorme voorrecht voor Israël, de Messias die uit dit volk is voortgekomen, niet betekent dat het volk op grond van de fysieke verbondenheid met Jezus deelt in de zegeningen van het verbond. Niet de fysieke afstamming van Abraham maakt mensen tot kinderen van God, maar de afstamming op grond van de belofte (Rom. 9:6-8, vgl. Matt. 3:9; Joh. 8:39). Den Hertog gaat op deze exegese niet in en legt niet uit hoe in zijn visie dit gedeelte dan gelezen zou moeten worden. Misschien heeft het daarmee te maken dat Den Hertog niet echt kan aangeven op welke wijze de betekenis van het Jood-zijn voor de gemeente van Christus nu meer omvat dan wat ik ook al naar voren breng.

Ook op het punt van de wet laat Den Hertog mijn exegese liggen. Hij vindt bijvoorbeeld mijn visie, dat de dichter van Ps. 119 in Christus de vreugde gevonden zou hebben die hij eerst in de wet had ontdekt, ongeloofwaardig, maar beseft niet hoezeer deze gedachte opkomt uit de exegese van Rom. 9 en 10. Ook wanneer hij kritisch is op mijn uitspraak dat ‘de wet juist vervuld wordt in hen, die zich niet aan de wet proberen te houden’, legt hij mijn exegese terzijde. Het is immers Paulus zelf, die zegt, dat heidenen die geen gerechtigheid najaagden, gerechtigheid hebben verkregen en dat Israël, hoewel het een wet ter gerechtigheid najaagde, aan de wet niet is toegekomen (Rom. 9:30 en 31). Die woorden leg ik uit in de bredere context van Paulus’ spreken over de wet in ‘Romeinen’ en Den Hertog geeft niet aan waarom die exegese niet klopt. Daarmee stel ik Christus ook niet tegenover de wet, zoals Den Hertog meent. Integendeel. Het is juist Christus die alles wat de wet eist, vraagt en beschrijft, realiseert! Hij is de werkelijkheid waar de wet altijd al naar verwezen heeft. Heb je Christus, dan heb je tegelijkertijd ook de wet. Dat is niet van elkaar los te maken. Zolang de macht van de zonde niet gebroken was, was het ook voor Israël onmogelijk aan de wet toe te komen. Nu Christus echter gedaan heeft waar de wet niet toe in staat was (Rom. 8:3), is de macht van de zonde gebroken en kan de wet door de Geest wél vervuld worden in allen (jood en heiden) die geloven. Daarom herkent de dichter van Ps. 119 in Christus wat hij in zijn Psalm al in voorlopigheid heeft verwoord. Wanneer Den Hertog er vervolgens op wijst dat het Nieuwe Testament niet alleen over Christus en de wet spreekt, maar ook over de Geest die de wet in het hart schrijft, bekruipt me de gedachte dat Den Hertog mijn boek op de

6 Zie Reitsma, *Wie is onze God*, p. 73 – 75; het is voor mij een epistemologische, theologische en soteriologische noodzaak te belijden dat Jezus een Jood was.

7 Overstijgen betekent niet: ‘achterlaten’, zie Reitsma, *Wie is onze God*, p. 68, 69.

klank af gelezen heeft, want dit is nu juist de essentie van mijn betoog over Jezus en de wet.⁸

3. Vervangingstheologie?

Van Campen bespreekt expliciet de vraag of ik een vervangingstheoloog ben. Hij stelt dat ik in ieder geval neig naar een variant ervan. Nu blijf ik erbij, dat ik geen vervangingstheoloog ben, noch wil zijn. Ik heb mij afgevraagd waar die verschillende beoordeling van mijn positie vandaan komt? Ik denk dat er twee aspecten zijn, die hierin een rol spelen: a. de betekenis van de 'aardse', c.q. materiële beloften van God voor Israël als concreet volk en b. de interpretatie van het eschaton.

a. Gods beloften

Van Campen stelt in zijn artikel dat er bij mij uiteindelijk voor het concrete joodse volk niet veel overblijft aan beloften en heilvolle verwachtingen. Ik zou weinig oog hebben voor het tegoed van het Oude Testament en alleen een geestelijk herstel van Israël verwachten. Hij vraagt zich af of de universalisering van de profetische beloften op de keper beschouwd toch geen vervluchting van de landbelofte betekent. Dat herken ik niet. Bij mij blijft er juist heel veel over aan beloften en heilvolle verwachtingen voor Israël. Sterker nog, ik denk dat er in mijn model juist alles overblijft voor Israël. In Christus zijn alle beloften immers ja en amen en voluit van kracht.

Het grote verschil tussen Van Campen (en Van der Graaf / Den Hertog met hem) en mij is, dat de horizon voor de vervulling van de beloften bij hem veel beperkter is. Ik proef in zijn betoog toch een beetje, dat de concrete materiële landbelofte en de belofte van het herstel van Israël alleen werkelijk tot hun recht komen, wanneer Israël in het Midden-Oosten binnen de grenzen van het beloofde land in vrijheid en vrede als natie (pragmatisch gezien slechts in een eigen staat) zal leven. Wanneer ik Paulus goed begrijp, reikt zijn visioen oneindig veel verder. De beloften voor Israël zijn niet overgegaan op de kerk, ze zijn nog altijd beschikbaar voor Israël, namelijk in Christus. Wat Israël evenwel in Christus van God mag verwachten is oneindig veel meer, dan het kleine stukje land in het Midden-Oosten. De visioenen van de profeten zijn beeldend en verwijzen naar een materiële werkelijkheid die hun begrip te boven gaat. Zo spreekt ook Paulus stamelend over de grootsheid van de beloften voor Israël. Het is iets, dat ons denken verre te boven gaat. Dat de belofte zo overstijgend vervuld wordt, is echter heel wat

---

8 Ook als hij zegt dat de wet van Israël geen belemmering is voor het Evangelie in het Midden Oosten, bekruipt me het gevoel dat Den Hertog in zijn discussie met mij wel tegen windmolens vecht. Die stelling is nergens uit mijn boek af te leiden. Of dit betekent, dat Den Hertog niet goed gelezen heeft of mij (on)bewust een visie in de mond legt, die eenvoudig is af te wijzen, kan ik hier niet uitmaken.

anders dan een vergeestelijking. Het is super-materieel en super-aards en tegelijk supra-materieel en supra-aards (het overstijgt ons begrip van aardsheid).

Laat ik nog eens het beeld van de Koning en een gevangene uitwerken, zoals ik dat ook in mijn boek gebruik.

Een gevangene zit eenzaam opgesloten in een cel, op water en brood. De Koning belooft hem de volgende week uit zijn cel vrij te laten. Hij zal dan mogen aanschuiven aan de maaltijd bij de Koning zelf. De Koning beschrijft iets van de rijkdom van die maaltijd, maar de man kan zich er geen voorstelling van maken en vraagt zich af of er ook water en brood zal zijn. De Koning bevestigt dat en de man interpreteert het visioen binnen zijn eigen belevingswereld. Wanneer deze man aanschuift bij de Koning kan hij zijn ogen niet geloven. Wat er op tafel staat gaat alles te boven wat hij ooit had kunnen bedenken. En het feit dat er nog vele andere gevangenen delen in de toezegging die hij persoonlijk gekregen had, doet niets af aan zijn feestvreugde, maar vergroot deze nog meer. De Koning is het middelpunt van het feest, maar deze gevangene krijgt een ereplaats temidden van de gasten. Komt de Koning zijn beloften niet na? Heeft hij het materiële karakter van zijn beloften laten vallen? Blijft er voor de gevangene niets van de oorspronkelijke heilvolle toezegging over? Letterlijk genomen niet, want er is geen smoezelig brood en half vervuild water aan de tafel van de Koning, maar een vreemde gevangene die daarover valt.

Aan dit voorbeeld moet ik denken bij de uiteenzetting van Van Campen. Het lijkt alsof de vervangingstheologie alleen bezworen is, wanneer de beloften van God aan Israël zo letterlijk vervuld worden, als wanneer de gevangene in de eetzaal van de Koning op water en brood verder zou leven. Wat God in Christus heeft bereid voor zijn volk overstijgt evenwel de verstaanskaders van de visioenen van de profeten. Dat heb ik in de exegese van Romeinen 8 op een paar punten nadrukkelijk laten zien.⁹ In die zin ben ik geen vervangingstheoloog die de aardse beloften voor Israël laat verdampen, maar die probeert te verstaan hoe God Zijn 'aardse' beloften wil vervullen op een wijze die Israëls bidden en beseffen verre te boven gaat. Wat geen oog heeft gezien en geen oor heeft gehoord en wat in geen mensenhart is opgekomen, dat heeft God bereid voor degenen die Hem liefhebben (1 Kor. 2:9). Dat heeft natuurlijk blijvend een aardse gestalte.¹⁰ Van Campen heeft in mijn ogen een veel te beperkt beeld van wat God nog voor Israël in petto heeft, wanneer hij aandacht vraagt voor een nationaal, geestelijk en materieel herstel van Israël. Daarmee doet hij zowel Israël als God tekort.

⁹ Zie Reitsma, *Wie is onze God*, p. 203 – 213.

¹⁰ Van Campen spreekt in dit verband over een aardse component, maar dat doet m.i. niet helemaal recht aan waar het om gaat. Het heil is niet in meer of minder aardse componenten verdeeld, die eventueel ook van elkaar los gemaakt zouden kunnen worden. Het gaat om het feit, dat het heil aards van gestalte is.

Den Hertog mist de pointe wanneer hij stelt dat ik geen heil zie in het vasthouden aan de blijvende verbondenheid van de God van Israël met zijn volk Israël. Ik doe in mijn boek – ook in dit opzicht – niet anders. Het teken van die blijvende verbondenheid zoek ik echter niet in de concrete situatie in het Midden-Oosten, niet in de staat Israël, niet in (de bijzonderheid van) het volk Israël, zelfs niet in het bestaan van de Jood, ook niet in de christelijke gemeente, maar voor alles in Christus zelf. Gods trouw aan *Israël* vindt zijn climax in Hem, dat is de rode draad door mijn boek. Daarin mogen de heidenen zich verheugen en daarvan plukken zij de vruchten, maar Israël staat in het middelpunt. Het gaat God met Christus om Israël. Daarmee is dus ook bij mij het historische Israël niet uit het zicht verdwenen en heb ik nog grote verwachtingen voor wat God met Israël in de toekomst zal kunnen gaan doen.

b. Eschatologie

Van Campen beoordeelt mijn positie anders dan ik dat doe, mede op grond van wat hij ziet als de teleologische en eschatologische aspecten van het begrip ‘*mustèrion*’ (geheimenis, Rom. 11:25). Daarvoor zou ik te weinig aandacht hebben en dat is een tweede crux in de interpretatie van wat Israël nog aan heil te verwachten heeft. Van Campen betreft in dit geval ‘eschatologisch’ vooral op de toekomst. Het past in wat hij ziet als de ‘chronologische’ voortgang van Romeinen 11. God heeft in de toekomst nog iets in petto voor Israël. Volgens Van Campen ben ik vooral gericht op het hier en nu en verlies ik uit het oog dat er nog beloften uit het Oude Testament niet in Christus vervuld zijn, die in de toekomst aan het etnische Israël vervuld zullen worden. Drie punten in dit verband.

1. Als ik de gedachtegang van Paulus’ in zijn brief aan de Romeinen goed begrijp, benadrukt hij telkens weer dat het eschaton ‘in Christus’ al is begonnen.¹¹ In Hem is de nieuwe heilstijd, de grote toekomst voor Israël aangebroken. In mijn denken kan ik dus niet terug achter dit nieuwe begin en is het alleen maar mogelijk het oudtestamentische ideaal voor Israël te verstaan in de grootsheid van het nieuwtestamentisch visioen. Daarmee verlies ik dus de toekomst niet uit het oog, maar zie ik de toekomst als reeds begonnen. Paulus redeneert niet ‘chronologisch’, maar theologisch.
2. *Mustèrion* heeft (zo stelt Van Campen terecht) niet betrekking op de druppelsgewijze toewending van Joden tot de gemeente van Christus (dat is inderdaad iets wat fenomenologisch is waar te nemen), maar slaat op de aard van het heil voor Jood en heiden. Beiden worden uit genade gerechtvaardigd. Het grote geheim is, dat God op volkomen onverwachte wijze zelfs de verharding van Israël en de toebrenging van de heidenen gebruikt om Israël tot zich te trekken. Dit alles houdt niet in dat we voor de toekomst niets meer te verwachten hebben voor Israël. Natuurlijk wel, want wat ligt er meer voor de hand dan dat de natuurlijke takken weer op hun eigen stam worden

¹¹ Vgl. Hiervoor uitvoerig B.J.G. Reitsma, *Geest en schepping. Een bijbels theologische bijdrage aan de systematische doordenking van de verhouding van de Geest van God tot de geschapen werkelijkheid* (Zoetermeer 1997, diss.), met name p. 69-80.

teruggeplant. Het betekent ook niet dat er geen beloften uit het Oude Testament meer wachten op (diepere) vervulling. Het verschil tussen Van Campen en mij is, dat in mijn visie de vervulling van die beloften voor alles de ontvouwing en verwerkelijking is van wat in Christus (zij het in voorlopigheid) al is gerealiseerd. Er is nog heel veel dat verder onthuld zal worden (vgl. Rom. 8:18), maar dat kan niet van Christus worden losgemaakt.

3. In deze context heb ik ook geen enkele moeite om een massale bekering van Israël te verwachten op een later moment in de geschiedenis. Ik denk dat een ieder die daar niet op hoopt een dwaas is. Tegelijkertijd is dat niet iets waartoe ik op grond van de exegese van Romeinen 11 kan komen. Het maakt in dat verband niet zo heel veel uit hoe we *houtoos* in 11:25 vertalen. Beide vertalingen (alsdan en alzo) zijn mogelijk, zelfs als de tweede meer gangbaar was en mijns inziens in de context ook meer voor de hand ligt.¹² Die context, zo blijkt uit mijn exegese, wijst niet in de richting van een massale bekering aan het eind van de geschiedenis,¹³ maar vooral naar een bijzonder proces waarin God op wonderlijke wijze toch geheel Israël, dat zich de geschiedenis door zo heeft verzet tegen de genade, zal behouden. Romeinen 11 heeft dus ook in mijn interpretatie een duidelijk teleologisch en toekomstgericht karakter. De tekst laat in ieder geval geen ruimte voor een soort uitzonderingspositie voor Israël op grond van de verkiezing, waarbij we ons niet zo druk meer hoeven maken over het heil van Israël, omdat het toch wel allemaal goed komt. Die vanzelfsprekendheid geldt noch voor de heidenen, noch voor Israël. Anders zou het onbegrijpelijk zijn, dat Paulus zich überhaupt nog druk maakt om de bekering van Israël en de zending onder de heidenen.¹⁴

In het licht van deze punten is niet vol te houden, dat het historische Israël bij mij uit het zicht verdwenen is en dat ik geen oog heb voor de oudtestamentische beloften voor

12 Vgl. Reitsma, *Wie is onze God*, p. 158 – 159. In tegenstelling tot wat Van Campen zegt, is het aantal voorbeelden van de vertaling die hij voorstaat, gering. Het is zeker niet de gangbare vertaling. Het zou voor de hand gelegen hebben dat Paulus, wanneer hij in zo'n cruciale tekst een temporele interpretatie in gedachten had, een expliciet temporeel begrip had gebruikt en niet een begrip dat voor een temporele interpretatie op zijn minst ambivalent genoemd kan worden. In ieder geval is het niet wijs een pregnante theologische interpretatie op te hangen aan een omstreden vertaling van één begrip.

13 Reitsma, *Wie is onze God*, p. 135 – 165.

14 Zie Reitsma, *Wie is onze God*, p. 144. Volgens Van Campen wijst Rom. 11:15, de aanneming van Israël is het leven uit de doden, op een zegen voor de heidenen in de geschiedenis. Dat is in de context van 'Romeinen' m.i. niet vol te houden. Leven uit de doden is wat Paulus in Rom. 8 de verlossing van het lichaam noemt, of wel het aanbreken van de heerlijkheid. Wanneer NB de *verwerping* van Israël geleid heeft tot het behoud van de heidenen, dan moet het behoud van Israël wel de volle realiteit van het Koninkrijk zijn. Dan is alles volmaakt en Gods plan vervuld, zie Reitsma, *Wie is onze God*, p. 143, n. 40..

Israël. Het grote verschil met de anderen ligt vooral in de waardering van de betekenis van de komst en het werk van Christus voor het concrete Israël en de beloften van God aan Christus gegeven. Mijn visioen voor het etnische Israël is in mijn ogen – in navolging van Paulus – vele malen groter dan ik bij Van Campen, Van der Graaf en Den Hertog bespeur. Wat God voor zijn volk in petto heeft is zo oneindig groot, dat het '1948' en alles wat er daarna is gebeurd doet verbleken. Is God dan niet vrijmachtig om Israël eerst terug te brengen naar het land, om zich vervolgens aan zijn volk te openbaren? Natuurlijk is God vrijmachtig. Ik zie in het Nieuwe Testament evenwel geen aanwijzing dat God het zo ook gaat doen of moet doen. Daarmee neigt een dergelijke gedachte toch naar een vorm van natuurlijke theologie. Wel stel ik zelf in mijn boek ook de vraag of de terugkeer van de joden naar het land voor God geen instrument zou kunnen zijn om Israël tot zich te trekken. Dat is dan echter wel vooral om Israël te laten ervaren dat het land de volheid van het heil niet kan bieden; alleen God zelf, zoals Hij zich in Christus heeft laten kennen, is het erfdeel van zijn volk.